

Väitöksiä

Määräävään markkina-asemaan liittyvä kilpailupolitiikka: eklektinen lähestymistapa*

MARTTI VIRTANEN

Kilpailuvirasto

Kilpailu ja sen tehokkuuden vaihtelu ovat taloustieteen pysyvä mielenkiinnon kohde. Huoli kilpailun tehokkuudesta on johtanut tutkimukseni taustan muodostavaan kilpailulainsäädäntöön. Määräävä markkina-asema on taloustieteen nykyisissä oppikirjoissa tyypillisesti yksi epätäydellisen kilpailun markkinamuoto. Vaikka oppikirjoissa yleensä kiinnitetään paljon huomiota oligopoleihin ja monopolistiseen kilpailuun markkinamuotoina, määräävä markkina-asema saa huomattavasti vähemmän tilaa.

Määräävää markkina-asemaa analysoidaan yleensä lyhyesti viitaten tavanomaiseen monopoliteoriaan ja määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen hintajohtajamalliin. Määräävää markkina-asemaa luonnehditaan "lähes-monopolina" nimenomaan rakenteelliseksi ilmiöksi.

* *Lectio Praecursoria* Turun kauppakorkeakoulussa 17.4.1998, kirjoittajan suomentama täsmennyksin ja lisäyksin. Perustuu kirjoittajan väitöskirjaan "Market Dominance-Related Competition Policy. An Eclectic Theory and Analyses of Policy Evolution."

Tutkimukseni keskeinen teesi on, että määräävä markkina-asema on niin monimutkainen ja dynaaminen ilmiö, ettei sen olennaisia piirteitä voida tyhjentävästi kuvata pelkällä viittauksella "lähes-monopoliin", jonka soveltuvuutta määräävän markkina-aseman analyysiin perustellaan korkealla markkinaosuudella. Jo morfologisessakin markkinataksonomiassa määräävä markkina-asema on monopolin ja oligopolin välillä oleva markkinamuoto; tästä on jo suoraan pääteltävissä, että oligopolististen elementtien täytyy olla merkittäviä määräävän markkina-aseman taloudellisessa analyysissä. Olenkin ottanut tutkimukseni ydinkysymykseksi määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen ja sen kilpailijoiden vuorovaikutusten kompleksisuuden ja näiden dynaamisten seuraamusten suorastaan häkellyttävän moninaisuuden. Esitän, että määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan ongelmat ja tehtävät voidaan ymmärtää vain staattisen analyysin rajat ylittävän lähestymistavan avulla.

Morfologinen määräävän markkina-aseman

analyysi ei kuitenkaan ole irrelevantti; päinvastoin, se tarjoaa yhden tukevan lähtökohdan määräävän markkina-aseman yleisemmälle analyysille. Itse asiassa "lähes-monopoli"-näkemys on yht'aikaa osuva ja ongelmallinen. Sen mukaan määräävä markkina-asema on pysyväisluonteinen ilmiö ja jo itsessään vakava uhka markkinatalouden itsesäätelykyvyille. Chicago-koulukunta ja uusitävaltalainen koulukunta, joita voi pitää "vakiintuneen" toimialataloustieteen¹ keskeisinä haastajina, ovat kritisoineet rakenteellista näkemystä väittäen että määräävä markkina-asema voi säilyä markkinoilla ainoastaan, jos määräävässä markkina-asemassa oleva yritys jatkuvasti osoittaa suurempaa tehokkuutta kuin olemassa olevat tai potentiaaliset kilpailijat. Vaikka näiden koulukuntien harjoittamalla kritiikillä on perusteita, en sellaisenaan hyväksy sitä tutkimuksessani. Pidän toimialataloustieteen rakenteellista lähestymistapaa pysyvästi arvokkaana määräävän markkina-aseman liittyvän kilpailupolitiikan taustateorianä. Esitän kuitenkin, että määräävän markkina-aseman teoriassa on edelleen merkittäviä aukkoja: rakenteellinen näkemys ei kiinnitä riittävästi huomiota siihen jatkuvaan evoluutioon ja vahvojenkin markkina-asemien murenemiseen, mikä kilpailuprosessille on tunnusomaista sekä kokemuksen et-

¹ "Industrial Organization" on hankalasti suomennettavissa. Käytän tavanomaiseksi tullutta käännettä, joka on tunnetusti epätarkka.

² Olisikin perusteltua käyttää staattista näkökulmaa heijastelevan määräävän markkina-aseman (dominant market position) sijasta prosessorientoituneempaa nimitystä "markkinadominanssi" (market dominance), jota laajasti käytänkin tutkimuksessani. Kun määräävä markkina-asema on kuitenkin vakiintunut kilpailuoikeudellisessa käytännössä, käytän tässä suomennoksessa sitä nimitystä.

tä valtavirtausta arvostelevien koulukuntien mukaan.²

Näin tullaankin kilpailupolitiikan ydinkysymyksiin. Rakenteellisen lähestymistavan mukaan määräävä markkina-asema on siis vakava kilpailupolitiikan huolenaihe. Analyysissä on kuitenkin arvioitava myös markkinatalouden itsesäätelykyky, mitä kriittisten suuntauksien edustama markkina-analyysi itse asiassa painottaa. Omassa työssäni olen omaksunut kilpailuetuja ja ajassa tapahtuvaa kehitystä korostavan dynaamisen elinkaarinäkemyksen, jossa yritysten nähdään alituisesti etsivän kilpailuetuja ja mitätöivän kilpailijoiden kilpailuetuja. Tällöin määräävä markkina-asema on tavallaan vain erikoistapaus: yrityksellä on erityisen merkittävä ja pitkäaikainen kilpailuetu, joka koskee sekä suurta kilpailija- että asiakasjoukkoa. Tämä on itse määräävän markkina-aseman talusteoreettinen perusmäärittelmä. Tällainen analyysi tuo esille, että määräävä markkina-asema voi perustua joko toimiala- tai yritysspesifeihin tekijöihin; reaali maailmassa määräävä markkina-asema perustuu molemmantyyppisiin tekijöihin. Yrityksen kilpailuedun jakaminen toimiala- ja yritysspesifiin elementtiin on hyvin keskeistä määräävän markkina-aseman luonteen ymmärtämiseksi. Vaikka määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kilpailuetu onkin erityisen vastustuskykyisen murentumista vastaan, se ei voi täysin vapautua kilpailuetujen yleisestä elinkaaresta, ja näin itsesäätelyargumenttia ei tule jättää täysin huomiotta. Dynaamisen markkinaprosessin näkökulma korostaa voimakkaasti tarvetta tehdä selvä ero itse määräävän markkina-aseman ja sen väärinkäytön välillä. Väärinkäytön mahdollisuus liittyy vain kilpailuedun tiettyihin kehitysvaiheisiin ja todellinen kehitys riippuu kunkin yrityksen markkinastrategisista ratkaisuista.

Tutkimuksessani olenkin lähtenyt siitä, että strateginen ns. "Uusi toimialataloustieteellinen analyysi" täydentää merkittävästi sekä rakenteellista että dynaamista määräävän markkina-aseman analyysia. Siinä osoitetaan, miten määräävässä markkina-asemassa oleva yritys voi saada aikaan uskottavan (anti)kilpailullisen uhan kilpailijoitaan vastaan, jonka turvin yrityksen määräävä markkina-asema voi pitkäaikaisesti säilyä vastoin kilpailevien koulukuntien suoraviivaisia argumentteja. Määräävän markkina-aseman pysyvyyteen strategisessa analyysissa johtaa usein epätäydellinen ja asymmetrinen tietämys, jonka seurausten täysimääräisestä huomioon ottamisesta strategisessa analyysissa on pitkälti kyse. Kaiken määräävää markkina-asemaa puolustavan strategisen toiminnan ei kuitenkaan tarvitse olla hyvinvointia alentavaa ja näin väärinkäyttönä pidettävää.

Moderni toimialataloustieteen teoria jättää suurelta osin huomiotta määräävän markkina-aseman vaikutukset sosiaaliseen ja poliittiseen järjestelmään. Toisen maailmansodan jälkeen Saksassa ORDO-liberaalit ekonomistit pohtivat määräävän markkina-aseman seuraamuksia itse talousjärjestelmälle. Vaikka he hyväksyivätkin valtavirtauksen rakenteellisen määräävän markkina-aseman analyysin, he korostivat nimenomaisesti, että määräävään markkina-asemaan liittyvä kilpailupolitiikka on hyödyllinen, koska se on ydinosa sellaisen taloudellisen perustuslain toteuttamista, joka estää taloudellisen vallan taipumuksen aikaansaada epäsuorasti sosiaalisia haittavaikutuksia ja luoda antidemokraattista vaikutusvaltaa poliittiseen päätöksentekoon.¹ Määräävä markkina-asema ei siis ole huolenaihe pelkästään vahingollisten hyödykemarkkinavaikutuksiensa vuoksi vaan myös siksi, että se uhkaa tuhota markkinatalouden sosiaalisen ja poliittisen perustan. Tämä järjestelmänäkökulma on erittäin tärkeä lähtö-

kohta määräävään markkina-asemaan liittyvälle kilpailupoliticalle. Sen merkitys voidaan nähdä vain, jos tietoisesti korostetaan määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan historiallista taustaa.

Määräävä markkina-asema on osoittautunut oikeastaan yllättävän vaikeaksi haasteeksi taloustieteilijöille. Määräävä markkina-aseman on ikivanha ilmiö, mutta nykyaikainen määräävän markkina-aseman ongelma tuli esiin vasta 1800-luvun loppupuolella ns. toisen teollisen

¹ ORDO-liberaalin suuntauksen piirissä "taloudellisella perustuslailla" tarkoitetaan sitä, että julkisen vallan tulee pitää talouspolitiikkansa ehdottoman poikkeuksettomana periaatteena, että yksityisten talousagenttien toimintavapautta suojataan markkina-voiman kumuloitumiseen johtavilta kilpailunrajoituksilta, joita vapaaseen sopimusoikeuteen perustuva yksityis- ja siviilioikeudellinen järjestelmä ei yksinään kykene torjumaan. Jos kilpailunrajoitusten sallitaan rajoittaa talousagenttien toimintavapautta, kilpailun kyky koordinoida talousagenttien suunnitelmia heikkenee ja yksityinen taloudellinen valta sekaantuu poliittisen vallan käyttöön. Ks. Streit - Wohlgemuth 1997, ss. 7-8, Streit 1992, ss. 689-693, Mestmäcker 1975, ss. 410-415. Näin vapaa yhteiskunta uhkaa "uusfeodalisoitua", mikä johtaa väistämättä myös vakaviin sosiaalisiin ongelmiin ja tätäkin kautta vapaan yhteiskunnan toimintaedellytysten tuhoutumiseen. Taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen järjestyksen välillä on siis keskinäinen riippuvuus. Eucken 1952, ss. 332-334. Poliittisella perustuslailla on huolehdittava siitä, ettei myöskään julkisen valta rajoita yksityisten talousagenttien toimintavapautta. Kilpailupolitiikan tehtävänä ORDO-liberaalista näkökulmasta katsottuna on nimenomaan yksittäisten talousagenttien toimintavapauden suojaaminen taloudelliselta vallalta. Möschel 1988, ss. 712-713. Määräävä markkina-asema on ORDO-liberaalissa ajattelussa juuri sellainen kilpailunrajoitus ja taloudellisen vallan keskittymä, joka voi merkittävästi vaarantaa myös poliittista ja sosiaalista järjestystä.

vallankumouksen mukanaan tuomien laajakantoisten teknologisten muutosten seurauksena. Kyse oli nimenomaan uuden massatuotantotekniikan vaikutuksesta kilpailuun.¹ Määräävä markkina-asema alkoi ilmetä monenlaisina kombinaatiojärjestelyinä alkaen löyhistä herrasmiespimuksista ja hiljaisesta kolluusiosta päätyen suuryritykseksi organisoituneihin kombinaatioihin. Massatuotantoa harjoittavan savupiipputeollisuuden määräävän markkina-aseman ongelma, nykyaikaisen määräävän markkina-aseman vertauskuva, vaikutti yhteiskuntaan syvästi. Määräävän markkina-aseman ongelman katsottiin etenkin USA:ssa voivan vaarantaa koko markkinajärjestyksen perustan.

Määräävän markkina-aseman haasteen kohdanneet tuonaikaiset ekonomistit kuitenkin usein trivialisivat ongelman viittaamalla yleisesti potentiaaliseen kilpailuun markkinavoiman rajoitteena tai sitten he pitivät määräävään markkina-asemaan nousseita kombinaatioita väistämättömän teknologisen evoluution ilmentyminä. Kummassakaan tapauksessa kilpailulainsäädännöllä ja -politiikalla ei näyttänyt voivan olla mitään olennaista tehtävää tai positiivista vaikutusta. Amerikkalaisilla ekonomisteilla olikin minimaalinen rooli Shermanin lain säätämisen prosessissa. Tämä laki oli USA:n liittovaltion ensimmäinen lainsäädännöllinen reaktio nykyaikaisen markkina-aseman ongelmalle.² Saksalaisilla ekonomisteilla oli huomattavasti merkittävämpi rooli saksalaisen kartellipolitiikan kehittämisessä mutta he pääasiassa kannattivat kartelleille myötämielistä politiikkaa, kykenemättä ennakoimaan sen dramaattisia systeemisiä seurauksia eli Saksan ajautumista natsismiin.

¹ Tällöin tuli esiin ns. tuhoisan kilpailun ongelma

² Laki tuli voimaan 1890.

Euroopan tilanne määräävän markkina-aseman ongelman hoitamisen osalta muuttui olennaisesti toisen maailmansodan jälkeen. Jo Rooman sopimukseen oli sisällytetty kilpailupolitiikka ja määräävää markkina-asemaa koskeva kilpailupolitiikka eurooppalaisen suurmarkkinapolitiikan osana. Ekonomistit ovat samalla merkittävästi enemmän kiinnittäneet huomiota kilpailuun. Ekonomistina ja kilpailuviranomaisvirkamiehenä pidän määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan taloudellista perustaa kuitenkin edelleen puutteellisenä. Kun otetaan huomioon määräävä markkina-asemamiön monimutkaisuus, on pidettävä luonnollisena että tämän taloudellisen perustan täytyy olla moniulotteinen.

Tutkimuksessani olen yrittänyt kehittää tällaisen yleisen, moniulotteisen lähestymistavan, jota kutsun eklektiseksi teoriaksi seuraten näin John Dunningin menettelyä kansainvälisen tuotannon teoriassa.³ Eklektisellä tarkoitetaan tässä sitä, että teoria sisältää erilaisista lähteistä peräisin olevia ideoita, joitten pohjalta rakennetaan uusi synteesi. Uuden synteessin rakentaminen on vaativaa kun eklektisen teorian perustana olevat talousteorian elementit perustuvat ratkaisevasti erilaiseen näkemykseen kilpailun tehtävästä ja ideaalista kilpailusta taloudessa. Hahmottamani eklektisen lähestymistavan pääelementit ovat jo edellä viitatulla tavalla rakenteellinen argumentti, koko kilpailuprosessin dynamiikkaa korostava näkemys, strategisen kilpailun analyysi sekä lopulta talousjärjestelmäaspektia korostava näkemys. Näitten

³ Dunning 1979, 1980. Dunning selitti yrityksen kansainvälisen operaation valintaa sijaintipaikkaetujen, eritysspesifien etujen ja sisäyttämisen etujen perusteella argumentoiden, että kansainväliset suorat investoinnit edellyttävät kaikkien kolmen etujen olevan relevantteja.

pohjalta synteesi siis kehitetään. Kilpailulainsäädännössä korostetaan politiikan tavoitteena "toimivan kilpailun" turvaamista. Eklektistä teoriaa voidaan samalla pitää myös yrityksenä osoittaa, mistä tässä toimivan kilpailun ideaalissa on kyse.

On väitetty, että toisen maailmansodan jälkeen Euroopassa omaksuttiin amerikkalaisen kilpailupolitiikan traditio, "Lex Americana." Uutta eurooppalaista määräävään markkina-asemaan liittyvää kilpailupolitiikkaa voidaan kuitenkin pitää synteessinä, joka kyllä heijastelee USA:n liittovaltion politiikassa toiseen maailmansodan loppuun mennessä hahmottuneita politiikkaperiaatteita ja kokemuksia., mutta johon myös eurooppalainen ajattelu, varsinkin ORDO-liberalismi, on merkittävästi vaikuttanut. Tämä eurooppalainen politiikkasynteesi on parhaiten ymmärrettävissä eklektisen lähestymistavan avulla. Selvä ero määräävän markkina-aseman ja sen väärinkäytön välillä on eurooppalaisen synteessin tyypillinen piirre.

Eduskunta on hyväksynyt hallituksen esityksen kilpailunrajoituslain muutoksesta joka astuu voimaan 1.10.1998. Määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan kannalta keskeinen muutos on rakenteellisen yrityskauppavalvonnan käyttöönotto. Valvonta koskee kaikkia yrityskauppoja joissa yrityskaupan osapuolten yhteenlaskettu liikevaihto ylittää 2 mrd mk ja jossa vähintään kahden yrityskaupan osapuolen liikevaihto ylittää 150 milj. mk. Yrityskauppa on lain mukaan kiellettävä, jos se johtaa määräävään markkina-asemaan tai vahvistaa määräävää markkina-asemaa joka estää merkittävästi kilpailua Suomessa. Suomen osalta rakenteellisen yrityskauppavalvonnan käyttöönotto merkitsee eurooppalaisen määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan synteessin täysimääräistä toteuttamista.

Määräävään markkina-asemaan liittyvä kil-

pailupolitiikka käsittää määräävässä markkina-asemassa olevien yksittäisten yritysten lisäksi kartellipolitiikan ja yrityskauppapolitiikan. Kaikkia näitä tarvitaan keskenään johdonmukaisesti sovellettuina. Eurooppalaisen määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan traditio perustuu siihen presumptioon, että määräävä markkina-asema on luonnollinen ja hyödyllinen markkinailmiö, jolla on määräävän markkina-aseman potentiaalisia haittoja kompensoivia tehokkuusetuja. Näin ollen eurooppalaisen synteessin mukaan määräävän markkina-aseman itsensä on oltava laillinen, vaikka se saavuttaisiin millä tahansa kolmesta mahdollisesta saavuttamisväylästä¹, kunhan haitat kompensoivat tehokkuusedut saavutetaan. On tosin kyseenalaista, onko eurooppalainen synteesi saavuttanut tällaisen johdonmukaisuuden, jota voidaan tarkastella toisaalta itse lain ja toisaalta lain soveltamisen kannalta. Suomessa on nyt tärkeää välttää sama politiikan inkonsistenssin karikko johon muissa maissa on törmätty.²

Tutkimuksessani totesin, että rakenteellinen yrityskauppavalvonta on yleensäkin otettu käyttöön paljon myöhemmin, jopa useita vuo-

¹ Nämä saavuttamisväylät ovat sisäinen ekspansio, yrityskaupat ja sopimukset.

² Tie määräävään markkina-asemaan sisäisen ekspansion kautta on eurooppalaisessa kilpailupolitiikassa käytännössä aina laillinen kun taas sopimusten kautta tie määräävään markkina-asemaan on asiallisesti tukittu kartellikiellon avulla. Yrityskauppojen kautta edettäessä käytäntö rakenteellisen yrityskauppavalvonnan tultua voimaan on näiden kahden väli-muoto. Erityisesti on katsottu, että mahdollisuus olemassaolevien yrityskeskittymien hajoittamiseen tarvittaisiin määräävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan täyden konsistenssin turvaamiseksi. Ks. Williamson 1993, s. 1515, Möschel 1981, ss. 46-47.

sikymmeniä myöhemmin kuin muut määrävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan relevantit elementit.¹ Kyse on ilmeisesti sekä yrityksiä että politiikantekijöitä koskevasta oppimisvaikutuksesta.²

Analyysini ei kohdistu vain määrävään markkina-asemaan sinänsä vaan myös määrävään markkina-asemaan liittyvään kilpailupolitiikkaan tärkeänä markkinataloudellisena instituutiona. Käsittelemäni historiallisen evidenssin mukaan määrävään markkina-asemaan liittyvä kilpailupolitiikka oli reaktio teknologisen muutoksen aiheuttamalle poliittis-ideologiselle toiminnalle. Samat tekijät ovat myös olleet vaikuttamassa kansainväliseen järjestykseen joka on puolestaan vaikuttanut määrävään markkina-asemaan liittyvään kilpailupolitiikkaan. Tämän perusteella väitetyt kolmannen teollisen vallankumouksen vaikutukset määrävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan instituution determinantteihin ovat ilmeisen tärkeä kohde tulevalle tutkimukselle. Jo tapaus Bill Gates viittaa siihen, miten monimutkaisiksi määrävään markkina-asemaan liittyvän kilpailupolitiikan ongelmat voivat tällaisen teollisen vallankumouksen oloissa tulla. Microsoftin tapaus osoittaa ylipäättään havainnollisesti, miten tärkeätä kilpailupolitiikassa on

¹ Esimerkiksi EU:n kilpailulainsäädännössä rakenteellinen yrityskauppavalvonta otettiin käyttöön noin 31 vuotta Rooman sopimuksen voimaan tulon jälkeen. Suomessa rakenteellinen yrityskauppavalvonta otetaan käyttöön noin 40 vuotta ensimmäisen kilpailulain voimaan astumisen jälkeen.

² Toisaalta yritykset ovat oppineet mahdollisuuden käyttää yrityskauppoja muun määrävään markkina-asemaan liittyvän kilpailulainsäädännön kiertämiseen, kun taas muiden määrävää markkina-asemaa koskevien kilpailunrajoitustapausten hoitaminen on antanut tarvittavan pohjan kilpailuviranomaisille yrityskauppojen arvioimiseen.

painottaa sekä rakenteellisia näkökohtia että markkinarakenteen jatkuvaa evoluutiota ja markkinatalouden itsesäätelykykyä.³ Kilpailuviranomaisen on estettävä kauppakumppanien kohtuuton hyväksikäyttö ja määrävään markkina-aseman keinotekoinen laajentaminen läheisille markkinoille, mutta toisaalta kuluttajia hyödyttävän innovaatiotoiminnan kannusteet eivät saa kärsiä. Tällaista kilpailuviranomaisen päätösongelmaa voidaan hyvin havainnollistaa eklektisen lähestymistavan avulla.

Kirjallisuus

Dunning, John H., Explaining changing patterns of international production: in defence of the eclectic theory, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 41, 1979, ss. 269-296.

Dunning, John H., Towards an eclectic theory of international production: some empirical tests, *Journal of International Business Studies*, Vol. 11, ss. 9-31.

Eucken, Walter, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Edith Eucken ja K. Paul Hensel (toim.), A.G. Francke AG. Verlag & J.C.B. Mohr

³ Microsoftin Windows-käyttöjärjestelmää käytetään 90 %:ssa kaikista PC-koneista ja se muodostaa vallitsevan softwarestandardin. Microsoftin katsotaan pyrkivän tältä pohjalta vahvistamaan sitovilla ja diskriminoivilla menettelytavoilla asemaansa läheisillä markkinoilla kuten Internet-selaimien osalta. Toisaalta jatkuvan innovaatiotoiminnan on katsottu estäneen tietokonealaa ajautumasta pitkäaikaisesti kuluttajien etujen vastaisena pidettävään kehitykseen. Seuraava merkittävä innovaatio, josta on jo ensimmäisiä merkkejä, saattaisi hyvinkin tuhota Microsoftin määrävään markkina-aseman. "What to do about Microsoft" (1998, ss. 45-50), "Microsoft accused. Play nicely, or not at all" (1998, ss. 21-23), Gates 1998, ss. 23-24, "Öljy vaihtui ohjelmistoihin" (1998).

- (Paul Siebeck) 1952.
- Gates, William H. III, Compete, don't delete, *The Economist*, June 13th 1998, ss. 23-27.
- Mestmäcker, Ernst-Joachim, Wirtschaftsordnung und Staatsverfassung, teoksessa *Wirtschaftsordnung und Staatsverfassung, Festschrift für Franz Böhm zum 80. Geburtstag*, Heinz Sauermaann ja Ernst-Joachim Mestmäcker (toim.), J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1975, ss. 384-419.
- Microsoft Accused. Play nicely, or not at all, *The Economist*, May 23rd 1998, ss. 21-23.
- Möschel, Wernhard, Dekonzentration als Mittel der Wettbewerbspolitik, teoksessa *Kontrolle von Marktmacht nach deutschem, europäischen und amerikanischen Kartellrecht*, Carl Heymanns Verlag KG 1981, ss. 41-57.
- Möschel, Wernhard, Wettbewerbspolitik aus ordoliberaler Sicht, teoksessa *Strafrecht, Unternehmensrecht, Anwaltsrecht, Festschrift für Gerd Pfeiffer*, Otto Friedrich Freiherr von Gamm, Peter Raisch ja Klaus Tiedemann (toim.), Carl Heymanns Verlag KG 1988, ss. 707-725.
- Streit, Manfred E., Economic Order, Private Law and Public Policy. The Freiburg School of Law and Economics in Perspective, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 148, 1992, ss. 675-704.
- Streit, Manfred E. - Wohlgemuth, Michael, The Market Economy and the State. Hayekian and ordoliberal conceptions, Max-Planck-Institut zur Erforschung von Wirtschaftssystemen, Diskussionsbeitrag 06-97, Jena 1997.
- What to do about Microsoft, *International Business Week*, April 20, 1998, ss. 43-53.
- Williamson, Oliver E., Dominant Firms and the Monopoly Problem: Market Failure Considerations, teoksessa *Monopoly and Competition Policy*, Vol. II, F.M. Scherer (toim.), An Elgar Reference Collection 1993, ss. 113-132.
- Virtanen, Martti, Market Dominance-Related Competition Policy. An Eclectic Theory and Analyses of Policy Evolution, *Turun kaupakorkeakoulun julkaisuja*, Sarja A-1:1998
- Öljy vaihtui ohjelmistoihin, *Tietoviikko* nro 25, 21.8. 1998.